Nutnost a účelnost v Platónově *Timaiovi*

NECESSITY AND TELEOLOGY IN
PLATO'S *TIMAEUS*

ONDŘEJ KRÁSA

Ústav filosofie a religionistiky,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
v Praze
Nám. J. Palacha 2
116 38, Praha 1
ondrej.krasa@gmail.com

ABSTRAKT:

In this paper I try to show two shortcomings of interpreting necessity in Plato's *Timaeus* as aimless causal relationship. First, everything in *Timaeus'* universe is teleological from the very beginning – there is no undirected “mechanism” directed as it were from the outside. Second, the concept of indeterminateness which is connected to necessity has to be interpreted in terms of difference between model and its image and not in terms of teleology and causality.*

* Za cenné diskuse a připomínky ke článku děkuji doc. MUDr. Štěpánu Špínkovi, PhD. Text vznikl v rámci projektu „Příčina světa v dialogu *Timaios*“ řešenému na FF UK (VG091).

— Koncept nutnosti je klíčovou součástí příčinné struktury vzniku světa v *Timaiově* řeči. Cílem tohoto článku je představit převažující interpretaci nutnosti v anglosaské sekundární literatuře a ukázat dva problematické prvky této interpretace.¹

Prvním samostatným anglicky psaným komentářem *Timaia* je kniha R. D. Archer-Hinda *The Timaeus of Plato* vydaná roku 1888.² Jakkoli Archer-Hindova kniha zakládá moderní anglosaské bádání o *Timaiovi*, u pozdějších interpretů hraje daleko důležitější roli

komentář A. E. Taylora *A Commentary on Plato's Timaeus* z roku 1928.³ V částečné opozici k Taylorovi vychází roku 1935 dosud nejpoužívanější komentář k *Timaiovi* z pera F. M. Cornforda *Plato's Cosmology*.⁴ V roce 1950 vychází vlivný článek G. R. Morrowa *Necessity and Persuasion in Plato's Timaeus*, který je ve vztahu k řadě pozdějších diskusí o nutnosti formující.⁵ Do diskuse o interpretaci *Timaia* pak výrazným způsobem zasáhla kniha T. Johansena *Plato's Natural Philosophy*, jejímž cílem je, na rozdíl od většiny anglosaských

1 Anglosaských interpretací Platónova *Timaia* je samozřejmě mnohem více, než kolik jich níže uvádím, a mnohé z nich se problémem nutnosti tak či onak zabývají. Uvedený výběr reprezentuje nicméně dominantní trend bádání. Celkový přehled o literatuře k *Timaiovi* je možné získat např. z Erler 2007, s. 651–658; nebo z Brisson 1994, s. 531–550.

2 Archer-Hind 1888. Kniha obsahuje předmluvu, edici řeckého textu s překladem a průběžný komentář.

3 Taylor 1928. Kniha obsahuje předmluvu, rozsáhlý průběžný komentář (přes šest set stran) a několik dodatků.

4 Cornford 1937. Kniha obsahuje překlad s průběžným komentářem textu. Cornfordova interpretace nutnosti není vždy vykládána, jak uvádím níže. Např. Johansen 2004, s. 93 chápe Cornfordovu pozici značně jinak.

5 Morrow 1950. Z Morrowa vychází např. Strange 1985, s. 27, pozn. 11; Mason 2006, s. 284; Chlup 1997, s. 204, pozn. 1.

autorů po Cornfordovi, vypracovat celkový výklad *Timaia*.¹ Níže se pokusím ukázat klíčové prvky interpretace, na kterých stojí výklad nutnosti uvedených komentátorů od Taylora po Johansena – pozice Archer-Hinda je pro pozdější tradici spíše zakladatelská nežli obsahově relevantní, a proto se tomuto autorovi níže věnovat nebudu.

1 ZÁKLADNÍ RYSY INTERPRETACE

Základním problémem, se kterým se musí interpreti nutnosti v *Timaiovi* vyrovnávat, je spjatost nutnosti s neuspořádaností.² *Timaios* několikrát v dialogu opakuje, že nutnost je spjata s neuspořádaností a náhodností, a nikoli, jak bychom podle slova nutnost spíše očekávali, s řádem a pravidelností.³ Aby interpretace nutnosti dostála jak textově doložené spjatosti s náhodností a neuspořádaností, tak běžnému významu slova nutnost, který v sobě naopak obsahuje pravidelnost a řád, rozliší naši interpreti dva významy uspořádanosti a neuspořádanosti. Podle prvního významu je nutnost uspořádaná ve smyslu pravidelnosti příčiny a následku – konkrétní příčina vždy nutně vyvolává konkrétní účinek, souslednost příčiny a následku je zcela spolehlivá, a tudíž účinek nastává, kdykoli nastává příčina. Neuspořádaná je však nutnost z hlediska cíle či účelu – ve

sledu událostí, kterým vládne nutnost, nenastává dřívější událost kvůli tomu, aby nastala pozdější událost, ale ona pozdější událost nastává, protože nastala ona dřívější. Oheň v krbu může stejně tak příjemně ohřát místnost jako zapálit trám v komíně, a tím zničit celý dům – oheň ohřívá cokoli je v jeho blízkosti a v tomto smyslu je pravidelný, avšak je zcela lhostejný k dobru účinků, které ohříváním působí. Nutnost je tak kauzálně pravidelným, avšak teleologicky nezaměřeným procesem.⁴

V našem světě však nutnost poslouchá rozum a rozum nutnosti vládne tak, že ony pravidelné kauzální procesy zaciňuje. V našem světě nutné kauzální spojení příčiny a následku není z hlediska cíle slepé, neboť rozum zaměřuje nutný mechanický proces tak, aby výsledkem byl nejlepší možný stav. Náš svět je tak výsledkem přemluvení nutnosti rozumem.⁵

Ne všechny aspekty našeho světa jsou však podle této interpretace rozumem zacílené, a ve světě tak můžeme nacházet díla, která jsou zapříčiněná pouze nutností, tj. díla, která nejsou nejlepší možná. V interpretaci příčin tohoto stavu nejsou námi referovaní interpreti jednotní. Dle Taylora nejsou některé aspekty světa nejlepší, neboť náš svět je ἀεὶ γιγνόμενον a jako takový není nikdy dokončený, a proto je dokonalý jen do té míry, do jaké vznikající svět může být.⁶ Dle Cornforda a Johansena je třeba

1 Johansen 2004.

2 Taylor 1928, s. 300–301; Cornford 1997, s. 165; Morrow 1950, s. 157–159; Johansen 2004, s. 93–94.

3 46e3–46e6, 45a5–45a7, srov. 30a1–30a6, 52d2–53c3, 69b2–69b5. V celém článku používám edici řeckého textu Platón, *Platonis Opera*, IV, vyd. J. Burnet, 1968 [1902]. Veškeré překlady jsou původní.

4 Taylor 1928, s. 300–301; Cornford 1997, s. 174; Johansen 2004, s. 93–94.

5 Taylor 1928, s. 300–301; Cornford 1997, s. 173–174; Morrow 1950, s. 148–149; Johansen 2004, s. 95.

6 Taylor 1928, s. 301 – Taylor poněkud nejasně užívá slova „complete“. Svět jakožto ἀεὶ γιγνόμενον nemůže nikdy být

k pochopení samostatného působení nutnosti rozlišit mezi vlastnostmi a doprovodnými vlastnostmi.¹ Tělesa mají jednak vlastnosti, kvůli kterým je démiurgos stvořil, jednak vlastnosti, které tyto první nutně doprovázejí. Pokud existují ony první vlastnosti, nemohou je nedoprovázet ony druhé vlastnosti. Většinu doprovodných vlastností se daří začlenit do teleologického uspořádání světa, některé však nikoli. Právě tyto nezačleněné doprovodné vlastnosti představují samostatné působení nutnosti. Takovouto interpretaci samostatných děl nutnosti pak Cornford a Johansen dokládají na dvou příkladech, které *Timaios* uvádí ve třetí části své řeči: Kosti nemohou být tvrdé, aniž by nebyly zároveň křehké; ochrana hlavy kostmi a masem je neslučitelná s ostrým smyslovým vnímáním – nemožnost koexistence těchto vlastností je nedostatkem světa, resp. produktem nutnosti, která nemůže být zcela přemluvena.²

2 TEXTOVÉ ZALOŽENÍ INTERPRETACE

Podívejme se nyní na text *Timaiovy* řeči a prozkoumejme jednotlivé části této interpretace. Pasáží, která bývá při

„complete“, a proto ani naše poznání účelného zacílení světa nemůže být „complete“. Taylor po většinu svého textu drží pozici, že nutnost je nepoznaná účelnost světa – na tomto místě však nepoznaní účelnosti vposled považuje za nevykořenitelné, neb sám svět není nikdy „complete“, tj. dokončený či dokonalý.

- 1 Cornford hovoří o „concomitant physical qualities“ či o „necessary accident“ (s. 175), Johansen rozlišuje mezi „teleological attributes“ a „necessary attributes“, které ony první doprovázejí (s. 100).
- 2 73e1–75c7, viz Cornford 1997, s. 175–176; Johansen 2004, s. 100–101.

interpretaci nutnosti považována za zásadní, je úsek textu 45b2–48b5. Celá tato část začíná úkolem popsat příčinu (αἰτία) stvoření očí.³ Příčinu vidění nejprve *Timaios* vysvětluje tím, že popíše, jak se pohyby vnějších těles přenášejí prostřednictvím interakce vnitřního a vnějšího ohně skrze oči a tělo k duši (45b4–46c6).⁴ Tento popis založený na tělesném rozměru zraku však není z hlediska popisu příčin vidění adekvátní, neboť tyto tělesné procesy jsou pouhými spolupříčinami (συναίτιαι), které Bůh používá, když tvoří to nejlepší.⁵ Pravou příčinou zraku i všeho ostatního je krása, dobro a užitečnost, pro které bůh vše stvořil.⁶ V případě zraku je konkrétním dobrem, pro které byl zrak vůbec stvořen, možnost připodobnit vlastní rozum božskému rozumu skrze pozorování oběhů božského rozumu na nebi (46c7–47e2).⁷ Celý svět vzniká jakožto spojení rozumu a nutnosti, přičemž rozum vládne nutnosti tím, že ji přemlouvá, aby vedla vznikající věci k nejlepšímu stavu. Dosud jsme o světě

3 τῶν δὲ ὀργάνων πρῶτον μὲν φωσφόρα συνετεκτίησαντο ὄμματα, τοιαῦτα ἐνδήσαντες αἰτία 45b2–45b4.

4 V rámci této pasáže *Timaios* zároveň vysvětluje některé specifické jevy s viděním spojené – sny a odrazy viditelných věcí.

5 Ταῦτ' οὖν πάντα ἔστιν τῶν συναιτίων οἷς θεὸς ὑπηρετοῦσιν χρηταὶ τὴν τοῦ ἀρίστου κατὰ τὸ δυνατόν ἰδέαν ἀποτελῶν (46c7–46d1).

6 τὰ μὲν οὖν τῶν ὀμμάτων συμμεταίτια πρὸς τὸ σχεῖν τὴν δύναμιν ἣν νῦν εἴληχεν εἰρήσθω· τὸ δὲ μέγιστον αὐτῶν εἰς ὠφελίαν ἔργον, δι' ὃ θεὸς αὐτῶν ἡμῖν δεδώρηται, μετὰ τοῦτο ῥητέον (46e6–47a1).

7 Stejně vysvětlení jako v případě zraku je ukázáno i na hlasu a sluchu (47c4–47e2).

pojednávali z perspektivy rozumu, nyní, když se ukázala druhá příčina týchž věcí, musíme pojednat zase o ní a zkoumat tuto bludnou příčinu (πλανωμένη αἰτία) na přirozenosti tělesnosti před vznikem světa (47e3–48b5).

— 3 NUTNOST – ÚČEL

— 3.1 MECHANISMUS VIDĚNÍ

Z tohoto shrnutí relevantní části *Timaiosovy* řeči je zřejmé, že interpretace nutnosti jako pravidelnosti příčiny a následku vychází primárně z popisu příčiny vidění z pasáže 45b4–46c6. V této pasáži je příčina vidění představena tak, že vnitřní oheň, který proudí ven díky konstituci oka, tvoří společně s denním ohněm, s nímž je sourodý, jednolitě těleso, které se táhne od očí až k viděnému předmětu. S čímkoli toto těleso přijde do styku, přenáší pohyby toho, s čím se setká, do celého těla a jeho prostřednictvím až do duše, čímž vzniká vnímání, jemuž říkáme vidění.¹ Takovýto popis vidění lze z určité perspektivy popisovat jako mechanický a pracující s pravidelností příčiny a účinku. Když na homogenní těleso cokoli působí, změna se odehraje v celém tělese, a tak se v případě zraku onen pohyb započatý ve vnějším světě dostane přes toto těleso vidění do těla a následně až k duši. Popis vidění odrazů v zrcadlech a všem lesklém a hladkém na řádcích 46a2–46c6 pak rovněž popisuje vidění z perspektivy pravidelných tělesných procesů – u rovných ploch se v obrazu jeví pravé levým a levé pravým, neboť části zrakového ohně se tu potkávají opačně, než jak je

tomu při normálním vidění. Při zakřivených plochách se odráží zrakový oheň zase jiným způsobem, a způsobuje proto jiné vizuální jevy.

— 3.2 PŘÍČINA VIDĚNÍ

Toto tělesné vysvětlení vidění *Timaios* nenazývá nutností, ale spolupříčinou (συναίτια).² Kromě těchto spolupříčin existují ještě příčiny (αἰτία), které ve skutečnosti vysvětlují všechny věci včetně vidění. Pro naši otázku je klíčový vztah příčin a spolupříčin, a proto se mu nyní budeme věnovat podrobněji.

Skutečnou příčinou vidění je užitek (ὠφέλεια), kvůli kterému nám bůh zrak dal.³ Tímto užitekem je dobro, nad nějž většího pro smrtelníky není, totiž filosofie, která vzniká díky pozorování pravidelných změn na nebi a bez níž bychom nemohli podat dosavadní výklady o veškerenstvu.⁴ Bůh nám tedy dal zrak z té příčiny, abychom pozorující okruhy božského rozumu na nebi připodobnili oběhy svého vlastního rozumu těm božským.⁵

— 3.3 CO JSOU SPOLUPŘÍČINY VIDĚNÍ?

Podle referované sekundární literatury je vztah příčin a spolupříčin takový, že tělesný mechanismus je příčinou zacílen k tvorbě nejlepších výsledků. Tělesný mechanismus podle této interpretace

1 45b2–45d3.

2 Ταῦτ' οὖν πάντα ἔστιν τῶν συναιτίων (46c7). Viz též 46e6 συμμεταίτια.

3 τὸ δὲ μέγιστον αὐτῶν εἰς ὠφελίαν ἔργον, δι' ὃ θεὸς αὐθ' ἡμῖν δεδώρηται, μετὰ τοῦτο ὀητέον (46e7–47a1).

4 47a1–47b3.

5 47b5–47c4.

existuje nezávisle na svém zacílení a teleologický rozměr k němu přichází takříkajíc zvnějšku – mechanismus existuje nezávisle a je vnějškově zacílen k tomu, aby plodil nejlepší výsledky. Jak tuto teorii pochopit ve vztahu ke zraku? Jednou možností je pochopit celé vidění jako mechanismus, který existuje nezávisle na skutečnosti, že skrze něj můžeme pozorovat oběhy nebeských těles, a dobrat se tak k filosofii. V našem světě je však zacílen k tomu, aby toto dobro realizoval.

Co však je onen mechanismus vidění, který by existoval, i pokud by nebyl zacílen? *Timaios* nám explicitně říká, že vidění vůbec máme kvůli dobru, jež lze skrze vidění získat: „Bůh nám vynalezl a daroval zrak, abychom tím, že vidíme okruhy rozumu na nebi, použili je na oběhy myšlení v nás, které jsou oněm příbuzné, ony jsou totiž neporušené, avšak naše jsou porušené, a poučující se z nich a podílejíce se na přirozené správnosti jejich myšlenek, abychom napodobovali naprosto bezodchylné okruhy boha, a obnovili bludné oběhy v nás.“¹ Celý mechanismus vidění je podle tohoto popisu tedy tvořen proto, abychom skrze něj dosahovali popsaneho dobra. Interpretace vztahu příčiny a spolupříčiny jako nezávisle existujících činitelů

tedy, zdá se, nemá z hlediska celku mechanismu vidění textovou oporu.

3.3.1 KOMPONENTY MECHANISMU VIDĚNÍ

Je však možné, že sice mechanismus vidění jako celek byl stvořen kvůli dosahování dobra, avšak některé jeho komponenty, které jsou pro něj zásadní, by existovaly i bez tohoto zacílení. Podívejme se tedy na tyto jednotlivé komponenty mechanismu vidění.

Celé lidské tělo je tvořeno tak, aby co nejlépe sloužilo rozumové, tj. nejbožštější části lidské duše. Proto vznikla hlava, tělo i jednotlivé údy.² Rovněž oči byly stvořeny z tohoto důvodu, totiž aby pomohly připodobnit rozum v nás božskému rozumu. Jak tělo, tak samotné oči by tedy neexistovaly, pokud by neexistoval účel, kvůli kterému vznikly.

Důležitou součástí mechanismu vidění je pak oheň, ze kterého jsou vytvořeny oči³ a který vychází z nás díky ustrojení očí. Při styku s denním ohněm pak tvoří ono jednoduté těleso, jež přenáší pohyby zvnějšku do těla a až do duše.⁴ Vznik ohně i jeho vlastnosti *Timaios* popisuje v pasáži 53b1–56c7, která se týká vzniku všech čtyř živlů. Bůh stvořil jednotlivé živly z jakýchsi jejich vlastních stop tím, že je ohraničil tvary a čísly, a tak je vytvořil jako nejkrásnější a nejlepší, nakolik bylo možno.⁵ I v případě

1 θεὸν ἡμῖν ἀνευρεῖν δωρήσασθαι τε ὅψιν, ἵνα τὰς ἐν οὐρανῷ τοῦ νοῦ κατιδόντες περιόδους χρησαίμεθα ἐπὶ τὰς περιφορὰς τὰς τῆς παρ' ἡμῖν διανοήσεως, συγγενεῖς ἐκείναις οὐσας, ἀταράκτοις τεταραγμέναις, ἐκμαθόντες δὲ καὶ λογισμῶν κατὰ φύσιν ὀρθότητος μετασχόντες, μιμούμενοι τὰς τοῦ θεοῦ πάντως ἀπλανεῖς οὐσας, τὰς ἐν ἡμῖν πεπλανημένας καταστησαίμεθα (47b6–47c4).

2 Viz 44d3–45a3.

3 τοῦ πυρὸς ὅσον τὸ μὲν κάειν οὐκ ἔσχε, τὸ δὲ παρέχειν φῶς ἡμερον, οἰκεῖον ἐκάστης ἡμέρας, σῶμα ἐμηχανήσαντο γίνεσθαι (45b4–45b6).

4 45c2–45d3.

5 ὅτε δ' ἐπεχειρεῖτο κοσμεῖσθαι τὸ πᾶν, πῦρ πρῶτον καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα, ἔχνη μὲν ἔχοντα αὐτῶν ἅττα, παντάπασιν

ohně se tedy zdá, že by vůbec nebyl v podobě, ve které se účastní mechanismu vidění, pokud by nebyl již při svém vzniku zacílen – ani oheň a jeho vlastnosti tak nejsou k dobru slepé.

Samotnému pohybu, který je ohňovým tělesem přenášen skrze oči do těla a až do duše, se budeme věnovat v samostatné kapitole.¹ Pokud od pohybu pro tuto chvíli odhlédneme, vidíme, že v tělesném mechanismu vidění jsou všechny jeho části vůbec tvořeny kvůli nějakému dobru a bez něj by vůbec neexistovaly. Sestavení těchto částí do celku, který zajišťuje vidění, je pak rovněž motivováno dosažením dobra, totiž připodobněním našeho rozumu božskému rozumu. Z tohoto rozboru se tak zdá, že vztah mechanismu vidění a cíle vidění nemůže být pochopen na půdorysu vyloženém referovanou sekundární literaturou jako vztah nezávisle existujících činitelů. Zacílení zraku k dobru není jen vnějším usměrněním nezávisle existujících procesů, ale mechanický proces vidění i jeho jednotlivé součásti jsou vůbec stvořeny kvůli dosažení dobra.

— 3.3.2 ŽIVLY

Kromě vidění jsou v naší pasáži za spolupříčiny označeny i další procesy: „Většina lidí se však domnívá, že to, co ochlazuje, otepluje, zhušťuje,

rozvolňuje a činí jiné takovéto věci, není spolupříčina, ale příčina všech věcí.“²

Tyto procesy jsou vzápětí spojeny s živly – s ohněm, vodou, zemí a vzduchem.³ Spojení těchto procesů s živly a jejich vlastnostmi nacházíme rovněž v pasáži 61c3–64a1, která pojednává o příčinách různých stavů složenin živlů, včetně ochlazování a oteplování, a jejich vnímání duší. V této pasáži *Timaios* netematizuje rozdíl mezi příčinou a spolupříčinou, a když hovoří o procesech oteplování a ochlazování, hovoří o mechanických procesech, které je způsobují, jako o příčinách.⁴ Pocit tepla podle tohoto popisu nastává kvůli rozřezávání našich těl ohněm, který je díky svému tvaru ostrý, rychlý a malý, a rozděljuje tak vše, s čím přijde do styku. Proces ochlazování nastává pak tím, že částčky vlhka vstupují do našich těl, vypuzují odtud částčky menší (totiž oheň) a stlačují v nás vlhkost, která následkem toho tuhne, znehybňuje se a zároveň bojuje proti tomuto stlačování a tlačí na stranu opačnou, čímž vzniká chlad a třesení.⁵ Svoje tvary však, jak jsme viděli již výše, živly nemají náhodou, ale byly stvořeny tak, aby byly co nejlepší a nejkrásnější. Účinky pohybu živlů i způsob tohoto pohybu vůbec je s tvary živlů velmi úzce spjat a budeme se mu podrobněji věnovat v další kapitole. Předběžně se však i z této pasáže

γε μὴν διακείμενα ὥσπερ εἰκὸς ἔχειν ἅπαν ὅταν ἀπὴ τινος θεός, οὕτω δὴ τότε πεφυκότα ταῦτα πρῶτον διεσχηματίσατο εἶδεσί τε καὶ ἀριθμοῖς. τὸ δὲ ἢ δυνατόν ὡς κάλλιστα ἀριστά τε ἐξ οὐχ οὕτως ἔχόντων τὸν θεὸν αὐτὰ συνιστάναι (53b1–53b6).

1 Viz kapitolu Pohyb.

2 δοξάζεται δὲ ὑπὸ τῶν πλείστων οὐ συναιτία ἀλλὰ αἰτία εἶναι τῶν πάντων, ψύχοντα καὶ θεομαίνοντα πηγνύντα τε καὶ διαχέοντα καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀπεργαζόμενα (46d1–46d3).

3 46d6.

4 61c5, 63e8.

5 61d5–62b6. Srov. 59a1–59a8, 59d4–59e5.

zdá, že procesy ochlazování a oteplování, tedy z vlastností živlů odvozené procesy, by samy vůbec neexistovaly, kdyby bůh nesledoval při jejich vytváření cíl vytvořit nejlepší svět.

3.3.3 POHYB

„Je nutné, aby milovník rozumu a vědní sledoval nejdříve příčiny, které jsou z rodu rozumné přirozenosti, a příčiny, které náleží k věcem pohybovaným od jiných a jiné věci zase nutně pohybující, sledoval až posléze.“¹

I v předchozích dvou pasážích pojednávajících o vidění a procesech vycházejících z interakce živlů hrál pohyb klíčovou roli. V této pasáži *Timaios* spolupříčiny spojuje přímo s jedním typem pohybu, totiž s pohybem, který nemá svůj zdroj v sobě, ale pohybuje se od jiného a jiné věci zase nutně pohybuje. Podívejme se tedy na základní prvky nauky o tomto typu pohybu v *Timaiově* řeči s ohledem na námi sledovanou problematiku bezúčelnosti dějů podléhajících nutnosti.²

S tímto typem pohybu se v *Timaiově* popisu setkáváme jak v prekosmickém stavu, tak v již uspořádaném, ale neoduševnělém stavu kosmu, tak v kosmu, který je oduševnělým tělem.

3.3.3.a PREKOSMICKÝ POHYB

V prekosmickém stavu je pohyb založen primárně na nepodobnosti a nerovnováznosti stop živlů, které v příjemkyni vznikají. Z této nepodobnosti je otrávena příjemkyně a její otrávení zase pohybuje oněmi stopami živlů – to, co je pohybováno od jiného a jiné zase pohybuje, jsou stopy živlů a příjemkyně³ –, přičemž výsledkem těchto pohybů je prekosmický stav, ve kterém je každý rod těchto stop živlů na jiném místě.⁴

Principem pohybu v prekosmickém stavu je podobnost a nepodobnost stop živlů v příjemkyni. Důsledkem této podobnosti a nepodobnosti vznikající v příjemkyni je pohyb podobného k podobnému a nepodobného od nepodobného. Výsledkem tedy je, že se podobné stopy živlů dostávají k sobě a jsou odděleny od sobě nepodobných. Vznikání stop živlů je závislé na idejích živlů i na příjemkyni, ve které jsou. Vznikající stopy živlů jsou obrazem věčně jsoucího v příjemkyni,⁵ přičemž příjemkyně je dokonale uzpůsobená obraz přijímat, neboť je sama zcela prosta všech určení.⁶ Pohyb stop živlů je tedy pohybem obrazu dokonalého vzoru a určení tohoto

1 τὸν δὲ νοῦ καὶ ἐπιστήμης ἐραστὴν ἀνάγκη τὰς τῆς ἔμφρονος φύσεως αἰτίας πρώτας μεταδιώκειν, ὅσαι δὲ ὑπ’ ἄλλων μὲν κινουμένων, ἕτερα δὲ ἐξ ἀνάγκης κινούντων γίνονται, δευτέρας (46d7–46e2).

2 K tématu pohybu v *Timaiovi* viz např. Karfík 2004.

3 V tomto popisu je nicméně velmi obtížné příjemkyni a ony stopy živlů jasně oddělit. Stopy živlů totiž nejsou nakonec zřejmě nic jiného, nežli příjemkyně formovaná idejemi živlů – stopa vody, ohně atd. není zřejmě nic jiného, nežli vodnatějící, ohnivějící atd. příjemkyně. τὴν δὲ δὴ γενέσεως τιθήνην ὑγραανομένην καὶ πυρρουμενήν καὶ τὰς γῆς τε καὶ ἀέρος μορφὰς δεχομένην (52d4–52d6).

4 52d4–53a7. Pojmenování „stopy“ se objevuje na řádce 53b2.

5 51e6–52d1.

6 50c7–51b6.

pohybu je dáno právě nápodobou věčného vzoru. Jakkoli tedy není prekosmický stav ani zdaleka dokonalý, neb je v mnoha ohledech neurčitý a neuspořádaný,¹ jeho určení, nakolik je tento stav kosmu vůbec má, jsou nápodobou dokonalého vzoru, a jejich smyslem je tak nápodoba nejlepšího.

Vzhledem k naší otázce se tedy zdá, že princip pohybu, který je pohybovaný od jiného a jiné zase pohybuje, spočívá v nápodobě dokonalého vzoru – tato nápodoba sice není nejlepší možná, neboť je v řadě ohledů neurčitá, přesto určení pohybu, která ji ovládají, vůbec existují jakožto nápodoba nejlepšího stavu. Zdá se tak, že ani prekosmický pohyb živlů by vůbec neexistoval, pokud by nebyl nápodobou nejlepšího v tom, co nejlépe jakoukoli napodobeninu přijímá. Pohyb je tak v prekosmickém stavu určován dobrem, totiž napodobováním věčného vzoru.

3.3.3.b POHYB GEOMETRIZOVANÉHO TĚLA

Bůh vytvaroval stopy živlů tvary a čísly, a stvořil je tak co nejkrásnější a nejlepší, nakolik bylo možno.² Principy pohybu těchto živlů pak *Timaios* popisuje v pasáži 56c8–57c6 a 57d7–58a2. Podle tohoto popisu je základem pohybu různost jednotlivých živlů, která vznikla právě oním uspořádáním stop živlů – totiž tím, že bůh tvořil tyto živly jakožto pravidelná geometrická tělesa skládáním dvou typů trojúhelníků.³ Bez

různosti by totiž nebyl pohyb, který vždy musí obsahovat pohybující, které je různé od pohybovaného. Při vzájemném setkání různých živlů dochází k rozložení slabšího živlu na základní trojúhelníky a z těchto trojúhelníků vzniká, pokud je to možné,⁴ živel silnější. Tento pohyb živlů má za následek skutečnost, že se stejné druhy živlů kupí otřásáním příjemkyně na témž místě, a tvoří tak jakési masy každého prvku.

Oproti pohybu stop živlů v prekosmickém stavu, který byl určen napodobením idejí živlů v příjemkyni, je pohyb živlů v geometrizovaném těle určen i aktivitou démiurga, který ony stopy zformoval pomocí tvarů a čísel, a dal jim tak vyšší podobnost se vzorem, podle kterého tělesný svět vzniká. Toto geometrizování živlů démiurgem pak má za následek změny vyvolané působením živlů na sebe navzájem – rozklad na trojúhelníky a přeměnu tělesných živlů v sebe navzájem. Pohybujícím a pohybovaným v tomto geometrizovaném světě tak nejsou pouze živly a příjemkyně – byť tento aspekt pohybu je zřejmě i zde zachován⁵ –, ale i jednotlivé živly ve vzájemném vztahu. I zde však platí, že všechna určení tohoto pohybu mají za cíl nápodobu dokonalého vzoru – démiurgos přidává k prekosmickému stavu určitost skrze geometrizaci stop živlů, aby učinil tělesný svět lepší nápodobou ideálního světa.

1 Viz např. 53a7–53b5, 30a2–30a6, 69b2–69b5.

2 53b1–53b6.

3 53c4–55c6.

4 K přeměně do jiného živlu může docházet pouze mezi živly složenými ze stejného typu trojúhelníku. Oheň, vzduch a voda jsou složeny z téhož typu trojúhelníků, země z jiného. Viz 54d3–55c6.

5 διέστηκεν μὲν γὰρ τοῦ γένους ἐκάστου τὰ πλήθη κατὰ τόπον ἴδιον διὰ τὴν τῆς δεχομένης κίνησιν (57c2–57c3).

3.3.3.c POHYB ODUŠEVNĚLÉHO TĚLA

Živly však neustávají v pohybu tím, že by se rozdělily do čtyř od sebe oddělených oblastí. Kruhový obvod veškerenstva vše svírá a zahušťuje, a nedovolí tak, aby bylo nějaké prázdné místo. Prostor je pak nejlépe vyplněný tehdy, když jsou v mezerách mezi velkými živly živly menší, a tak ve vesmíru platí nejen, že se podobné živly mají tendenci dostat k sobě podobným, ale díky svírání od obvodu všeho se zároveň různé druhy živlů mají tendenci mezi sebou neustále mísit, aby nevznikalo prázdné místo.¹

Oním kruhovým obvodem veškerenstva, který má pravidelný otáčivý pohyb na témže místě, je kruh totožnosti světové duše, přičemž celý tělesný svět je vložen do světové duše, která mu vládne.² Světová duše je přitom stvořena jakožto nejlepší výtvar boha³ a svým otáčením započala věčný a rozumný život veškerenstva.⁴ Rovněž ostatní oduševnělé bytosti – nižší bohové, lidé a zvířata žijící ve vzduchu, ve vodě a na zemi – vznikly kvůli tomu, aby stvořený obraz byl co nejpodobnější dokonalému vzoru, a byl tak co nejdokonalejší a nejúplnější.⁵

I v oduševnělém těle tak platí, že principem jeho pohybu je co nejlepší nápodoba věčného vzoru. Pohyby tohoto živočicha jsou pak definovány jak předchozími dvěma principy, tj. principem podobné se pohybuje k podobnému a živly se proměňují navzájem, tak se díky duši živly pohybují zároveň i k nepodobnému – totiž menší živly vyplňují mezery mezi živly většími – a v kosmu nastávají kruhovitě pohyby, které nejlépe napodobují věčně jsoucí a které jsou duši nejvlastnější.⁶

Vidíme tedy, že všechnen pohyb – ať už se jedná o pohyb v prekosmickém stavu, pohyb v geometrizovaném těle, nebo o pohyb oduševnělého těla – je nápodobou věčně jsoucího vzoru a vůbec existuje tak, že toto věčně jsoucí napodobuje. Nezdá se tedy, že by interpretace nutnosti jako nezacíleného mechanismu, který své zacílení čerpá vnějškově, měla v *Timaiově* nauce nějakou oporu. Všechny jednotlivé aspekty světa, včetně různých druhů pohybu, vůbec existují, aby napodobovaly věčně jsoucí vzor, a zacílení je tak již od počátku principem jejich existence.

Je třeba však mít na paměti, že při této společné zacílenosti všech druhů pohybu k napodobení dokonalého vzoru *Timaios* mezi těmito jednotlivými způsoby nápodoby explicitně rozlišuje. Bylo by úkolem přesahujícím záměr tohoto článku ukázat, proč *Timaios* považuje za důležité popisovat vznikání světa prostřednictvím takto rozlišených fází uspořádání pohybu. Pro celkovou

1 58a2–58c4.

2 34b10–35a1, 36b6–36e5.

3 τῶν νοητῶν αἰεί τε ὄντων ὑπὸ τοῦ ἀρίστου ἀρίστη γενομένη τῶν γεννηθέντων (37a1–37a2).

4 ἡ δ' ἐκ μέσου πρὸς τὸν ἑσχατον οὐρανὸν πάντῃ διαπλακεῖσα κύκλῳ τε αὐτὸν ἔξωθεν περικαλύψασα, αὐτὴ ἐν αὐτῇ στρεφόμενη, θεῖαν ἀρχὴν ἡρξάτο ἀπαύστου καὶ ἑμφρονος βίου πρὸς τὸν σύμπαντα χρόνον (36e2–36e5).

5 39e3–40a2, 41b7–41c2. Rostliny, které jsou rovněž oduševnělé, nemají svůj vlastní pohyb a jsou stvořeny, aby pomáhaly lidem v jejich údělu – viz 76e7–77c5.

6 34a1–34a5, 37d1–37d7.

interpretaci nutnosti v *Timaiovi* je však třeba, domnívám se, pracovat jak se společným zacílením všech pohybů ve všech fázích vznikání světa, což jsem se pokusil vykázt, tak s jejich růzností, která je klíčová pro pochopení světa v jeho pestrosti a komplexitě.

— 4 NUTNOST – NEURČITOST

Spojení nutnosti s kauzální pravidelností příčiny a následku, která je nezacílená, bylo u probíraných interpretů motivováno textovým spojením nutnosti s neurčitostí a zároveň jejím spojením s pravidelností mechanismu vidění. Dosud jsem se pokoušel ukázat, že veškeré roviny světa jsou vždy zacílené k napodobování věčně jsoucího, a že proto nelze žádnou část světa považovat za zacílenou pouze vnějškově – samotná existence mechanismu je určena svým cílem, tj. napodobováním věčně jsoucího vzoru.

Jak tedy chápat nutnost ve vztahu k neurčitosti, když ne podle tohoto schématu? Pokusím se ukázat dva významy neurčitosti, které jsou pro náš svět klíčové a které ukazují roli nutnosti ve světě způsobem, který není v námi referované interpretaci nutnosti adekvátně zohledněn.

Timaios uvádí: „Vznikání tohoto světa je tak smíšené, bylo stvořeno totiž ze spojení nutnosti a rozumu.“¹ Náš svět je tak podle *Timaiovy* koncepce stálým vznikáním, je τὸ γιγνόμενον αἰεί.² Toto

vznikání je pak spojením nutnosti a rozumu. Spojení nutnosti a rozumu tedy má vysvětlit charakter našeho světa jakožto stále vznikajícího. Podívejme se na dva významy vznikání, které jsou klíčové pro pochopení neurčitosti světa, a tedy pro interpretaci nutnosti.

— 4.1 NEURČITOST JAKO POHYB

Prvním významem neustálého vznikání světa je skutečnost, že věci tohoto světa se neustále místně pohybují. *Timaios* tento pohyb popisuje tak, že vznikající věc „se stále hýbe, vzniká na nějakém místě a zase z něj mizí“.³ Této charakteristice vznikání světa jsme se věnovali výše, když jsme popisovali principy pohybu různých fází vznikání světa – tento pohyb je díky duši světa věčný a nikdy neustává.

V pasáži 49a6–50a4 dostává pohyb v příjemkyni nový význam. Tato pasáž pojednává o problému pojmenování nějaké části našeho světa jménem. Problém přitom spočívá v tom, že každá část viditelného světa se mění, a proto je obtížné o něčem říci, že je spíše vodou nežli ohněm, neboť zřetěněním na vzduch a následným rozžehnutím se stává ohněm to, co bylo vodou. O věcech ve světě nemáme proto vypovídat jako o „tomto“, ale jako o „takovosti“, která stále

kvůli rozsáhlosti této problematiky probírat. Kloním se k názoru, který se v mém textu promítá, že tvoření v *Timaiovi* má charakter creatio continua a nikoli jednorázového stvořitelského aktu. Z rozsáhlé literatury k tématu viz např. Baltes 1996, opačný názor pak hájí např. Sedley 2007, s. 98–107.

1 μεμειγμένη γὰρ οὖν ἡ τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσις ἐξ ἀνάγκης τε καὶ νοῦ συστάσεως ἐγεννήθη (47e5–48a2).

2 27d6–28a1. Některé rukopisy αἰεί neobsahují. Otázku, zdali je třeba chápat γένεσις jako vznik nebo jako vznikání, nebudu

3 πεφορημένον αἰεί, γιγνόμενον τε ἐν τινὶ τόπῳ καὶ πάλιν ἐκεῖθεν ἀπολλύμενον (52a6–52a7).

obchází kolem – pouze o příjemkyni můžeme říkat, že je „toto“, o tom, co do ní vstupuje, však nikoli. Vznikající svět tak není určen místním pohybem nějakých věcí („toto“), ale je spíše souborem vlastností („takovostí“), které se vyjevují na různých místech příjemkyně.¹

Neurčitost našeho světa tak má dle těchto pasáží podobu pohybu, který způsobuje, že svět není stále totožný jako vzor, podle kterého vzniká, ale jeho určení se mění v čase, a tak o něm nelze nic přesně vypovědět, neboť nevydrží žádné určení a hned se mění. Tento místní pohyb je umožněn tím, že svět vzniká v něčem, totiž v příjemkyni vznikání, která poskytuje místo všemu vznikání a která je podmínkou možnosti pohybu.

4.2 NEURČITOST JAKO NEDOURČENOST

Popis vznikajícího světa jako stále se pohybujícího je dále rozpracován pomocí distinkce mezi tím, co je věčně totožné, a tím, co má podobu něčeho jiného a vzniká v něčem jiném.² Tato distinkce nám pomůže pochopit druhý význam neurčitosti světa. Náš svět je podle tohoto popisu obrazem věčně jsoucího, který, právě protože nese podobu něčeho jiného, vzniká v něčem jiném, totiž v příjemkyni. Zatímco tedy o věčně jsoucím platí, že je stále se sebou totožné, neboť nikam jinam nevstupuje, ani nic jiného do sebe nepřijímá, o obrazu platí, že je vždy do jisté míry se sebou totožný

a zároveň od sebe různý, protože je vždy zároveň dvojí. Je totiž obrazem něčeho jiného v něčem jiném. Tento dvojaký charakter vznikání je patrný i v popisu prekosmického vznikání, ve kterém nelze přesně rozlišit, zdali ono prekosmické vznikání je něčím, co se odehrává v příjemkyni, nebo zdali ono vznikání je samotnou příjemkyní, která nabývá tvarů. Na jednu stranu *Timaios* popisuje, že ony stopy živlů jsou ohnivější a vodnatější příjemkyní,³ na stranu druhou *Timaios* rozlišuje mezi pohyby příjemkyně a pohyby stop živlů.⁴

Tato charakteristika vzoru tak odkazuje ke stálé neurčitosti obrazu. Věčně jsoucí vzor je stále totožný, vznikající obraz je oproti tomu stále do jisté míry netotožný, a tedy různý od sebe sama, neboť se na bytí podílí jen tak, že se zachycuje něčeho jiného a napodobuje něco jiného, a jen díky tomu vůbec nějak je.⁵ Tato stálá netotožnost obrazu není vysvětlitelná, domnívám se, pouze stálým místním pohybem obrazu, při kterém se v čase mění určení obrazu. Jejím zásadním rozměrem je stálá neurčitost, totiž skutečnost, že všechny charakteristiky a určení platí o obrazu vždy jen do jisté míry. Určení platí plně pouze o věčně jsoucím, které je stále totožné, o našem světě platí určení pouze do té míry, do které je tento svět věčně jsoucímu podobný. Viditelný oheň tak není plně ohněm nejen proto, že v čase mění

1 Interpretace pasáže 49c7–50a4 je předmětem rozsáhlých sporů. Držíme se tzv. tradičního čtení, jehož proponentem je Gulley 1960, s. 53–64.

2 51e6–52d1.

3 52d4–52e5.

4 52e1–52e5.

5 ὥς εἰκόνι μὲν, ἐπείπερ οὐδ' αὐτὸ τοῦτο ἐφ' ᾧ γέγονεν ἑαυτῆς ἐστίν, ἐτέρου δέ τινος αἰεὶ φέρεται φάντασμα, διὰ ταῦτα ἐν ἐτέρῳ προσήκει τινὶ γίγνεσθαι, οὐσίας ἀμωσγέπως ἀντεχομένην, ἢ μηδὲν τὸ παράπαν αὐτὴν εἶναι (52c2–52c5).

své místo a vzniká a zaniká, ale i proto, že nemá plně charakteristiky vzoru v žádném časovém okamžiku. Oheň sám o sobě totiž do ničeho nevstupuje, avšak oheň v našem světě je tělesem a jako takový je v prostoru,¹ a tak jest vždy něčím jiným, nežli tím, čeho je obrazem.

Tyto dvě charakteristiky vznikání jsou, domnívám se, klíčové pro pochopení nutnosti jako něčeho, co způsobuje věci neuspořádané a náhodné. Stvořený svět je obrazem věčně jsoucího tak, že věčně vzniká. Toto vznikání má podobu stálého pohybu, a to nikoli nějakých věcí, ale vlastností, které se vyjevují v různých částech příjemkyně. To, co v příjemkyni stále vzniká, nemá však neurčitost pouze skrze svůj místní pohyb, tj. skrze změnu probíhající v čase, ale není určité i proto, že na rozdíl od vzoru je stále se sebou netotožné, je totiž nápodobou něčeho jiného v něčem jiném. Nutnost tak v obou těchto významech neurčitosti souvisí s nutnou rozdílností obrazu od vzoru – obraz je od vzoru nutně různý a tato různost má podobu neurčitosti z hlediska pohybu a nedourčenosti bytí něčeho jiného v něčem jiném.

Obě tyto charakteristiky vznikání – pohyb a nedourčenost – jsou spjaté s pochopením třetího rodu. Vysvětlení nutnosti je tak, domnívám se, nutné spojit právě s výkladem příjemkyně a její role v rámci *Timaiova* rozvrhu světa.² Tento

výklad pak ukazuje, že pro pochopení našeho světa je *nutno* zohlednit třetí rod, rod příjemkyně.³

5 ZÁVĚR

Pokusili jsme se ukázat, že velmi vlivná interpretace nutnosti, podle níž je nutnost v *Timaiovi* teleologicky nezacíleným kauzálním mechanismem, trpí dvěma zásadními nedostatky. První nedostatek spočívá v nezohlednění skutečnosti, že i ty části *Timaiova* kosmu, které by snad bylo možno označit jako onen kauzální mechanismus, vůbec existují, protože jsou nápodobou dokonalého vzoru, a jsou tedy zacílené. Celý svět je v každé své části nápodobou dokonalého vzoru a kauzální mechanismy rovněž vůbec existují pouze jakožto nápodoby tohoto vzoru.

Druhým nedostatkem referované interpretace je nedostatečné pochopení neurčitosti jakožto klíčového určení konceptu nutnosti. Tato neurčitost nespočívá v existenci nezacíleného mechanismu, jak tvrdí referovaná sekundární literatura, ale v nutné odlišnosti obrazu od vzoru. Náš svět je nutně od vzoru, podle něž je tvořen, různý, a tato různost má podobu neurčitosti – neurčitosti, která je jednak dána místním pohybem, a jednak neurčitosti, která spočívá v bytí něčeho jiného v něčem jiném. Oba tyto způsoby neurčitosti jsou pro vznikání našeho světa klíčové a jsou úzce spjaté s třetím rodem, s příjemkyní všeho vznikání, která je, domnívám se, klíčem k pochopení konceptu nutnosti.

1 Srov. 53c4–53c8.

2 Pro propojení konceptu nutnosti a příjemkyně svědčí i struktura *Timaiovy* řeči, kdy po *Timaiově* větě, že k pochopení specifické povahy nutnosti musíme prozkoumat bludnou příčinu (48a5–48a7), přichází úsek textu, ve kterém je zaveden třetí rod (48a7–53a7).

3 49a3–4.

BIBLIOGRAFIE:

- Archer-Hind, R. D. (1888). *The Timaeus of Plato*. London: Macmillan.
- Baltes, M. (1996). „Γέγονεν (Platon, Tim. 28b7): Ist die Welt real entstanden oder nicht?“. In: J. Mansfeld, K. Algra, P. Willem van der Horst, D. T. Runia, *Polyhistor: Studies in the history and historiography of ancient philosophy presented to Jaap Mansfeld on his sixtieth birthday*, Leiden; New York: E. J. Brill, s. 76-96.
- Brisson, L. (1994), *Le même et l'autre dans la structure ontologique du Timée de Platon*. 2. éd. rev. Sankt Augustin: Academia Verlag.
- Cornford, F. M. (1997). *Plato's Cosmology: The Timaeus of Plato*. Indianapolis: Hackett Pub. Co. [První vydání v roce 1937].
- Erler, M. (2007). *Platon*. Basel: München Beck.
- Gulley, N., (1960), „The interpretation of Plato: Timaeus 49d-e“. *A Journal of Philosophy* 81, s. 53-64.
- Chlup, R. (1997). „Two Kinds of Necessity in Plato's Dialogues“. *Listy filologické* 120 (3-4), s. 204-216.
- Johansen, P. (2004). *Plato's Natural Philosophy: A Study of the Timaeus-Critias*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karfík, F. (2004). „Die Bewegungslehre des Timaios“. In: F. Karfík, *Die Beseelung des Kosmos: Untersuchungen zur Kosmologie, Seelenlehre und Theologie in Platons Phaidon und Timaios*, München: Saur, s. 149-220.
- Mason, A. S. (2006). „Plato on Necessity and Chaos“. *Philosophical Studies* 127, s. 283-298.
- Morrow, G. R. (1950). „Necessity and Persuasion in Plato's Timaeus“. *The Philosophical Review* 59, s. 147-163.
- Sedley, D. (2007). *Creationism and its Critics in Antiquity*. Berkeley: University of California Press.
- Strange, S. K. (1985). „The Double Explanation in the Timaeus“. *Ancient Philosophy* 5, s. 25-39.
- Taylor, A. E. (1928). *A Commentary on Plato's Timaeus*. Oxford: Clarendon Press.